

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Στην παρούσα ανακοίνωση, παρά την αισιόδοξη πρόθεσή μου να πλησιάσω την «Ιστορία του 1821 σε διπλή αποστολή: θεμέλιο της εθνικής ταυτότητας και 'θεωρία' της επερχόμενης επανάστασης», όπως προαναγγέλλεται στο πρόγραμμα του Συνεδρίου μας, θα περιοριστώ στο δεύτερο μόνον σκέλος της. Ο λόγος της παραίτησης αυτής είναι ένας και ουσιαστικός: δεν στάθηκε δυνατό, κατά τη διάρκεια της δημιουργικής γραφής της ανακοίνωσής μου, να οργανώσω σε ενιαίο λόγο τις αποκλίνουσες αφηγήσεις των δύο μεγάλων κοινωνικο-πολιτικών συσπειρώσεων του ελληνικού 20ού αιώνα, της εθνικιστικής Δεξιάς και της λαίικο-μαρξιστικής Αριστεράς. Περιορίστηκα έτσι στην εξέταση της αριστερής ιστοριογραφίας γιατί πιστεύω ότι παρουσιάζει μεγαλύτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Νομίζω πράγματι ότι στον χώρο της Αριστεράς, η μελέτη της ιστορίας, ειδικότερα αυτής του 1821, επιφορτίστηκε με ισχυρούς κοινωνικούς ρόλους, εκείνους της θεωρίας της κοινωνικής ανατροπής, λόγους κατά πολύ ισχυρότερους από εκείνους που η ίδια η ιστορία του 1821 διαδραμάτισε, ως «θεωρία», επίσης, της εθνικής ταυτότητας αρχικά και του εθνικού κράτους στη συνέχεια.

Η παράκαμψη της εθνικιστικής ιστοριογραφίας δεν είναι η μόνη παράκαμψη στην παρούσα ανακοίνωση. Συνειδητά αποκλείστηκαν τόσο η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία όσο και η τοπική, αφού και οι δύο υπόκεινται σε άλλους καταναγκασμούς και δεσμεύσεις. Αποκλείστηκε επίσης η ιστορία του 1821 των λογοτεχνών, γιατί ανεξαρτήτως των ιδεών που ο καθένας φέρει και διαχέει στο έργο του, εκεί κυριαρχεί η δημιουργική ανάπλαση του 1821 με ό,τι αυτό επιφέρει. Μνημονεύω: Σπύρος Μελάς (βιογραφίες πρωταγωνιστών), Διονύσιος Κόκκινος (ιστορία του 1821), και Δημήτρης Φωτιάδης το ίδιο, Γιάννης Σκαρίμπας, Κυριάκος Σιμόπουλος (αυτός είχε φαίνεται και άλλου είδους φιλοδοξίες). Πάντως θέλω να κάνω φανερό από την αρχή ότι η παρούσα ανακοίνωση είναι φυσικό να ακουστεί όχι σαν μια περίληψη των ιδεών που η ίδια θέλει να εκφράσει, αλλά περισσότερο σαν μια παράλειψη ολόκληρης σειράς ιδεών και πληροφοριών που θα μπορούσαν να την εμπλου-

τίσουν επωφελώς και που μόνον υπαινικτικά αναφέρονται εδώ. Το κακό, αυτή τη στιγμή, δεν έχει θεραπεία.

Ερώτημα: Η «ιστορία», εννοώ η επιστήμη της ιστορίας, είναι μια «αριστερή» επιστήμη όπου όλοι οι θεράποντές της είναι «αριστεροί», άλλος πιο λίγο κι άλλος πιο πολύ, ή απλώς η κοινότητα των αριστερών διανοουμένων «ιστοριοκρατείται», με αποτέλεσμα να δημιουργείται η εντύπωση, όπως στο παρόν Συνέδριό μας, μιας ταύτισης, ή έστω μιας ισχυρής σχέσης Αριστεράς και ιστοριογραφίας;

Η απάντηση στο ερώτημα δεν είναι εύκολη παρά σε ορισμένα μόνα σημεία. Εντελώς επιγραμματικά θα ήθελα να τα επισημάνω: Η ιστορία δεν μπορεί να είναι «αριστερή» επιστήμη γιατί τότε θα μπορούσε να είναι και «δεξιάν» επιστήμη. Η ίδια, στο βαθμό που στερείται συνείδησης και συνακόλουθα δυνατοτήτων επιλογής, βρίσκεται σε αδυναμία αυτοπροσδιορισμού και αντιθέτως βρίσκεται υπό την επιρροή, μάλιστα την επικυριαρχία, των χρηστών της. Είναι ένα κοφτερό μαχαίρι που μπορεί ο καθένας από εμάς να το χρησιμοποιήσει κατά τις ανάγκες και τις δυνατότητές του.

Εδώ ακριβώς έγκειται η πρώτη, ίσως και μόνη, δική μου βεβαιότητα: κοφτερό μαχαίρι. (Δεν μου αρέσουν οι παρομοιώσεις και οι μεταφορές αλλά δενμπόρεσα να την αποφύγω.) Εννοώ ότι η ιστορία είναι μια βασική ανθρωπο-κοινωνική επιστήμη, υψηλοτάτου βαθμού περιπλοκότητας και συναφώς υψηλοτάτου βαθμού επικινδυνότητας, η οποία δίνει το προνόμιο, αλλά και την ευθύνη, στους μελετητές της να στέκουν δίπλα στις πιο απλές στιγμές της ζωής των ανθρώπων και στις πιο αξιωμακρόνυτες στιγμές των κοινωνιών. Με ένα ταυτόχρονο πλεονέκτημα: εκείνο της ιστορικής εξέτασης του εαυτού της, πράξη που διευκολύνεται από την ταυτόσημη μεθοδολογία έρευνας του αντικειμένου της και της ανάλυσης του ίδιου του εαυτού της. Εννοώ εκείνη τη θεραπευτική «ιστορία της ιστοριογραφίας» την οποία ελπίζω ότι υπηρετεί και το παρόν Συνέδριο.

Εξειδικεύοντας κάπως το λόγο μου για τις σχέσεις Αριστεράς και ιστορίας θα ανέφερα τα ακόλουθα τρία σημεία επαφής τα οποία πρέπει να έχει κανείς υπόψη του όταν θέλει να προσεγγίσει τέτοιου είδους φαινόμενα.

α' Επίπεδο της θεωρίας: στο χώρο της Αριστεράς, περισσότερο από κάθε άλλη κοινωνική ή ιδεολογική ομάδα, επικράτησαν συνεκτικές θεωρίες για τη φύση και την κοινωνία (διαλεκτικός υλισμός, ιστορικός υλισμός), που επρόκεισαν τα μέλη της με ισχυρά αναλυτικά εργαλεία, υποκείμενα όμως στον κίνδυνο της τυποποίησης και της επανάληψης. Τα εργαλεία αυτά, πέρα από την πολύτιμη συμβολή τους στην κατανόηση αδιάφανων όψεων της κοινωνικής ζωής, λειτούργησαν ατυχώς και ως μηχανισμοί παρανόησης, μέσα από την

ένταξη μιας ιστορικής κίνησης ανέκδοτης, ατίθασης και οπωσδήποτε δυσανάγνωστης σε αρχετυπικές μήτρες δεσμευτικές και απλουστευτικές.

β' Επίπεδο της ιστορίας, καθ' εαυτήν: αξίζει εδώ να αναφερθούν δύο σπουδαίες πνευματικές και κοινωνικές κατακτήσεις του 18ου και του 19ου αιώνα. Πρόκειται για την ανάδειξη και ιστορικοποίηση της έννοιας λαός (αρχικά), της έννοιας πάλη των τάξεων (στη συνέχεια). Ο Διαφωτισμός εν μέρει, ο Ρομαντισμός κυρίως, ανακαλύπτουν αυτή την τόσο προφανή, αυτονόητη και παραδόξως τόσο νεωτερική έννοια λαός, η οποία εκλεπτύνεται και μεταλλάσσεται αργότερα σε πάλη των τάξεων από τον Μαρξισμό, για να ξαναεμφανιστεί σε άλλους τόπους και με άλλους τρόπους μέσα στις περίπλοκες συνθήκες της παγκόσμιας ιστορίας.

γ' Επίπεδο της πράξης: η Αριστερά διακατέχεται από μια σταθερή τάση αναζήτησης αγωνιστικών προτύπων στο παρελθόν, πρόσφατο ή απώτερο. Το φαινόμενο είναι διεθνές με εντονότερες ελληνικές εφαρμογές. Από τον Σπάρτακο και τις γαλλικές επαναστάσεις ώς τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και τον Μακρυγιάννη. Ένα ξέφρενο κυνηγητό υποδειγμάτων και συμβόλων εν όψει της νομιμοποίησης σύγχρονων κοινωνικών αγώνων.

Αυτά γενικώς.

Για την ελληνική περίπτωση που μας ενδιαφέρει ξεχωριστά, οι σχέσεις της Αριστεράς με την ιστορία είναι ακόμη πιο στενές. Για τα μέτριας παιδείας στελέχη της ελληνικής επαναστατικής, ιδιαίτερα, Αριστεράς, η ιστορία ήταν η μόνη προσιτή γνωστική περιοχή όπου μπορούσαν να έχουν μια διείσδυση. Να έχουν κάποια πνευματική ωφέλεια οι ίδιοι, μέσω της ανάγνωσης-αυτομόρφωσης κ.λπ., και μια παρέμβαση στο ιδεολογικό πεδίο. Πράγματι, οι αριστεροί διανοούμενοι με μια σχετική ευκολία μπορούσαν να διαμορφώσουν ένα λαϊκό αντίλογο στην εθνικιστική ρητορεία, προσκομίζοντας απλά λίγες ανατρεπτικές έννοιες, καμιά φορά ούτε καν τις έννοιες, αλλά μόνον λίγες λέξεις που έλειπαν από τον εθνικιστικό λόγο: κοινωνία, κοινωνικοί αγώνες.

Η ελληνική ιστοριογραφία, πλούσια σε παραγωγή και λειτουργικά παρούσα στη διαμόρφωση της εθνο-πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων, προσφερόταν άριστα για μια διπλή ανατροπή: α' για την προώθηση ενός εναλλακτικού περιεχομένου (υποβάθμιση του εθνικού, ανάδειξη του λαϊκού-κοινωνικού, κριτική των επιλογών ανάπτυξης και των διεθνών σχέσεων της χώρας κ.λπ.) και β' ως ένα πεδίο καθαρού ιδεολογικού αγώνα. Ο ιστορικός προβληματισμός ήταν διαδεδομένος στο λαό λόγω του εθνικού ζητήματος, και εύληπτος λόγω της σχολικής εξοικείωσης με την εθνική ρητορεία, κάτι που διευκόλυνε μια επαναστατική ζύμωση, έστω στον χώρο των αφηρημένων ιδεών. Άλλωστε αυτός ακριβώς ο χώρος των ιδεών, κατά τις πρώτες δεκαετίες του

20ού αιώνα, είχε αποβεί στην Ελλάδα ένα σπουδαίο διακύβευμα, ένα πραγματικό πεδίο μάχης. Ας θυμηθούμε το γλωσσικό και ας σταθούμε σ' αυτό για λίγο.

Τί ήταν το γλωσσικό; Ήταν βέβαια το πεδίο του αγώνα των μυστών του εκπαιδευτικού-πολιτιστικού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού, δηλαδή του αστικού εκσυγχρονισμού. Αυτή η κοινωνική ζύμωση, ο αγώνας των δημοτικιστών, ασφαλώς δεν άφηγε αδιάφορη την Αριστερά του Κομμουνιστικού μανιφέστου αλλά δεν της δημιουργούσε και υπέρμετρο ενθουσιασμό. Θα θυμίσω τη φράση από την αλληλογραφία του Φώτη Φωτιάδη, νομίζω, όπου γίνεται λόγος για ένα νέο, δάσκαλο το επάγγελμα, στην Κωνσταντινούπολη, για τον οποίο γράφονται τα ακόλουθα περίπου: είναι ένας εξαιρετικός νέος, μορφωμένος κ.λπ.· είναι σοσιαλιστής. Υπάρχουν μεγάλες ελπίδες να γίνει δημοτικιστής. Φαίνεται ότι ο σοσιαλιστής δάσκαλος λίγο νοιαζόταν για τον δημοτικισμό!

Πράγματι, αυτή την εποχή, άλλο ήταν το πεδίο των αγώνων της Αριστεράς: ήταν το ιστορικό. Ο λόγος μου μπορεί να μοιάζει με λογοπαίγνιο, αλλά δεν είναι. Το γλωσσικό δεν ήταν στις προτεραιότητες της Αριστεράς. Πέρα από όσα, εισαγωγικά, ειπώθηκαν ήδη για τις δομικές σχέσεις Αριστεράς και ιστορίας, το ιστορικό ήταν το προνομιακό πεδίο των αγώνων της Αριστεράς, γιατί αυτή διέθετε τα αναγκαία θεωρητικά εργαλεία για την εμπάθυνση και την επιχειρησιακή αξιοποίησή του, και γιατί αυτή, η Αριστερά, είχε τους δικούς της λόγους να διεμβολίσει το κυρίαρχο εθνο-παιδαγωγικό πρότυπο. Είχε συμφέρον να βάλει στη θέση του ένα νέο υπόδειγμα, εκείνο της ταξικής πάλης και του διεθνισμού, κάτι σαν μια κινητήρια μηχανή της εποχής, που θα έβαζε σε κίνηση όλους τους μύες του κοινωνικού σώματος-εργοστασίου, εν όψει της μεγάλης ανατροπής. Άλλωστε αυτή την ιδέα της μεγάλης ανατροπής την επεξεργαζόταν θεωρητικά και την προωθούσε στην πράξη το εργατικό-μαρξιστικό κίνημα, στην παγκόσμια εκδοχή του. Αυτή η διεθνής παράμετρος δεν ήταν δευτερεύουσα. Λειτουργούσε ως δύναμη αναπλήρωσης στην τοπική μοναξιά, και σαν ένα τονωτικό στο μικρό μέγεθος της ελληνικής περίπτωσης, δηλαδή της ελληνικής εργατικής τάξης.

Αναφερόμενος κανείς στον τίτλο της παρούσας ανακοίνωσης θα μπορούσε να αναρωτηθεί ευλόγως, γιατί ιδιαίτερος το 1821; Μια πρώτη απάντηση θα έλεγε ότι δεν είναι μόνο το 1821 που προσέλκυσε το ενδιαφέρον της αριστερής ιστοριογραφίας. Ας θυμηθούμε τις πρώιμες σελίδες του Κορδάτου για το κίνημα των Ζηλωτών της Θεσσαλονίκης, που νομίζω ότι μόνο «βυζαντινολογικό» ενδιαφέρον δεν είχαν ούτε για τον ίδιο ούτε για τους αναγνώστες του. Δεν έκανε τότε βυζαντινή ιστορία ο Γιάννης Κορδάτος. Απλά αναζητούσε τους προδρόμους εκείνων των κοινωνικών αγώνων που ο ίδιος και

το κόμμα του επαγγέλλονταν, και ειδικότερα ανέσυρε στην επιφάνεια και έδειχνε τις εμβρυακές έστω αστικές σχέσεις στο «θεοκρατικό Βυζάντιο» και στη βυζαντινή Θεσσαλονίκη.

Καταλαβαίνει κανείς πόσο σημαντικό πεδίο δράσης ήταν για τις élites της πρώτης ελληνικής Αριστεράς η αναζήτηση προγόνων μέσα στην ελληνική ιστορία, και μάλιστα μέσα σε μια κορυφαία στιγμή της, την Ελληνική Επανάσταση. Από κάποια άποψη και μόνον η «μαρξιστική» μελέτη, καταστατικά αιρετική, της ελληνικής ιστορίας λειτουργούσε νομιμοποιητικά για τον αριστερό λόγο. Τα ολιγομελή αλλά υπαρκτά στρώματα νέων διανοουμένων, φοιτητών, μαθητών κ.λπ., μέσα από το διάβασμα κάποιων ανατρεπτικών σελίδων για το 1821 αισθάνονταν ότι συμμετείχαν σε μια πνευματική σύγκρουση που τους αφορούσε.

Βέβαια αυτή η αναζήτηση επαναστατών προγόνων μέσα στον πρόσφατο ή στον βαθύτερο ιστορικό χρόνο δεν ήταν πράξη ανώδυνη. Είχε και αυτή τις παρενέργειές της. Εννοώ ότι εγκαθιδρυόταν έτσι ένας δεύτερος ιστορικισμός, εκείνος του κοινωνικού ζητήματος, δίπλα στον πρώτο ιστορικισμός του εθνικού ζητήματος, με αποτέλεσμα να βρισκόμαστε, ως χώρα και ως κοινωνία, εκτεθειμένοι σήμερα σε υψηλές δόσεις ιστορικισμού, που μερικές φορές έχω την αίσθηση ότι πλησιάζουμε τα όρια της επικινδυνότητας.

Φαίνεται λοιπόν ότι για το εργατικό κίνημα, για το αριστερό κίνημα γενικότερα, και ξεχωριστά για τα πιο συνειδητοποιημένα στελέχη του, αυτούς τους πενιχρά εξοπλισμένους, ιδεολογικά και ταξικά, πρωτοπόρους της ανατροπής, η ιδέα και μόνον της επανάστασης που περιείχε ο Αγώνας του 1821 ήταν από μόνη της «επαναστατική». Άλλωστε και συναφείς ευρωπαϊκοί συνειρμοί λειτουργούσαν ενθαρρυντικά για τους Έλληνες αριστερούς διανοούμενους. Ας μην ξεχνάμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ είχε προσηλώσει την προσοχή του και τις αναλύσεις του στο γαλλικό επαναστατικό φαινόμενο, που, για ολόκληρο τον 19ο αιώνα και σίγουρα για μεγάλο μέρος του 20ού, στάθηκε «φάρος» και «οδηγητής» στο παγκόσμιο επαναστατικό κίνημα: Γαλλική Επανάσταση, Επανάσταση του 1848, Κομμούνα του Παρισιού 1871, συνιστούν ένα επαναστατικό corpus – ένα πρότυπο για παγκόσμια ζύμωση. Δικαιολογημένα, άλλωστε, ένας οξυδερκής και ευρηματικός μαρξιστής φιλόσοφος, ο Λουί Αλτουσέρ, μίλησε, μέσα σε άλλα συμφραζόμενα, για την «ανακάλυψη» από τον Μαρξ μιας νέας «ηπείρου», της ιστορίας.

Δίπλα σ' αυτή την κοσμογονία, η ελληνική Αριστερά δεν είναι και τόσο μειονεκτική. Βρίσκεται κληρονόμος ενός μικρότερης εμβέλειας και περιφερειακού, σίγουρα, υποδείγματος, αλλά υποδείγματος υπαρκτού, μιας επανάστασης ελληνικής, που να! στέκει ολοζώντανη μπροστά μας. Το 1907 ήταν ηλικίας μόλις 86 ετών, σχεδόν περνούσε μια τρίτη νεότητα, μπλεκόταν στα

πόδια μας και, γιατί όχι, θα μπορούσε να ενταχθεί κι αυτή στο πάνθεον των μεγάλων κοινωνικών επαναστάσεων του κόσμου.

Πράγματι, η συζήτηση έχει αρχίσει από το 1907 με το *Κοινωνικό μας ζήτημα* του Γ. Σκληρού. Πλεχανωφικής εμπνεύσεως, όπως όλοι γνωρίζουμε, το κείμενο αυτό θα βάλει τα θεμέλια μιας μαρξιστικής ανάλυσης, που θα ολοκληρωθεί το 1924 με την *Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821* του Γιάννη Κορδάτου και νομίζω ότι θα κλείσει οριστικά εδώ, αφού η εσωκομματική διαπάλη και κυρίως το εθνικό ζήτημα (με τη μορφή του Σλαβομακεδονικού) θα αποπροσανατολίσουν την ιστορική συζήτηση και την ίδια την παραγωγή ιστορικής ύλης. Ας θυμηθούμε τις παλινωδίες του ίδιου του Κορδάτου στο θέμα του Ρήγα και της βαλκανικής ομοσπονδίας. Η Ελληνική Επανάσταση λοιπόν αποχτά μια βασική μαρξιστική προσέγγιση μεταξύ 1907-1924 η οποία εμπεριέχει κάποια βασικά χαρακτηριστικά ταξικής ανάλυσης, έστω κι αν ιστοριογραφικά νοσεί και, στα επί μέρους, δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή σήμερα ούτε από έναν μετρίως ενήμερο αναγνώστη. Πάντως είναι η πρώτη φορά που έχουμε στην ελληνική ιστοριογραφία μια αυθεντική μετακένωση του τριαδικού μαρξο-εγελιανού σχήματος της πάλης των τάξεων όπως αποτυπώνεται στο *Κομμουνιστικό μανιφέστο*, όπως εύστοχα το έχει επισημάνει από καιρό η Ρένα Σταυριδη-Πατρικίου (*Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο*, 1988) και μας το υπενθύμισε στη δική της προχθεσινή ανακοίνωση.

Ας σταθούμε λίγο στο ζήτημα αυτό. Το *Κομμουνιστικό μανιφέστο* για την ελληνική Αριστερά είναι το βασικό βοήθημα στη θεωρητική της κατάρτιση. Άλλωστε, η καθαρότητα του σχήματος των τάξεων που διαδέχονται η μία την άλλη, με αποκροφώμα την άφιξη της εργατικής τάξης και την ανάληψη από αυτή της πρωτοπορίας των κοινωνικών αγώνων για την πραγματοποίηση της ανθρώπινης ευδαιμονίας, δεν έχει ούτε αλλοιωθεί ούτε εμπλουτιστεί σοβαρά από τη μεταγενέστερη ελληνική βιβλιογραφία. Η Ρένα Πατρικίου μάλιστα επισημαίνει τις σαφέστατες οφειλές του *Κοινωνικού μας ζητήματος* του Σκληρού στο *Μανιφέστο*. Ακριβώς μάλιστα στο κρίσιμο αυτό σημείο της διαδοχής των τάξεων νομίζω ότι δεν θα ήταν πολύ παρακινδυνευμένο να δούμε τη βασική συγγένεια Σκληρού-Κορδάτου. Αυτή η πρόσληψη του *Κομμουνιστικού μανιφέστου* από τον Σκληρό, ή τυποποίηση θα λέγαμε, υιοθετείται αυτούσια από τον Γιάννη Κορδάτο το 1924, παρ' όλο ότι ο ίδιος ο Κορδάτος μπορούσε να διαβάσει το *Μανιφέστο* στα γαλλικά, που φαίνεται ότι γνώριζε, και πάντως στις δύο ελληνικές μεταφράσεις που είχαν προηγηθεί του χρόνου συγγραφής του βιβλίου του (Κωνσταντίνος Χατζόπουλος 1919, Αριστοτέλης Σίδερς το ίδιο έτος) και που σίγουρα είχε διαβάσει, καθώς είχε διαβάσει και κάποια άλλη προσιτή μαρξιστική βιβλιογραφία.

Ο Κορδάτος λοιπόν το 1924 είναι ένας άδολος εκφραστής μιας πρωτογενούς μαρξιστικής ορθοδοξίας, ένας μελετητής της νέας ελληνικής ιστορίας κάτω από τον προβολέα του Κομμουνιστικού μανιφέστου. Ένας μελετητής της νέας ελληνικής ιστορίας λοιπόν, εν όψει της επερχόμενης επανάστασης βέβαια, η οποία θα ήταν, τί άλλο, σοσιαλιστική.

Παρένθεση: Δεν θέλω να μην έχω αναφέρει σ' αυτό το σημείο της έκθεσης των σκέψεών μου, και μάλιστα μπροστά σε ένα κοινό σαν το δικό σας, κάτι που δεν φαίνεται απολύτως σχετικό με το θέμα μου, δεν αποκλείεται όμως και να είναι. Έχω σχηματίσει, πράγματι, την εντύπωση ότι η ελληνική λογοτεχνία προσέλαβε τον μαρξισμό πριν από την ιστοριογραφία και δοκίμασε εκεί για πρώτη φορά το πρωτόγνωρο εργαλείο της ταξικής ανάλυσης. Όπως υποθέσατε ήδη, σκέφτομαι τους δύο μεγάλους πεζογράφους των αρχών του 20ού αιώνα, τον Κωνσταντίνο Χατζόπουλο και τον Κωνσταντίνο Θεοτόκη, που στα βασικά δημιουργικά έργα τους βλέπω να υπόκειται, κάτω βέβαια από έναν ευρηματικό μύθο και μια λαμπρή αφήγηση, το αδιαπραγμάτευτο σχήμα της ταξικής πάλης όπως ρητά διατυπώνεται στο Κομμουνιστικό μανιφέστο και στην ευρύτερη μαρξική παραγωγή, στην οποία είχαν μέσω της γλωσσολογικής τους συστηματική πρόσβαση. Υπενθυμίζω: Κ. Θεοτόκης: *Η τιμή και το χρήμα* (1912), *Σκλάβοι στα δεσμά τους* (1922), Κ. Χατζόπουλος, *Αγάπη στο χωριό* (1910), *Ο Πύργος του Ακροπόταμου* (1915).

Σίγουρα η λογοτεχνία αυτή δεν λειτούργησε ιδεολογικά όπως η κορδατική ιστοριογραφία. Ίσως όμως λίγο αργότερα, όταν εντατικοποιήθηκαν οι κοινωνικοί αγώνες, κάποιοι κατάλαβαν καλύτερα το βαθύτερο μήνυμά της και αντέδρασαν αναλόγως. Θέλω να πιστεύω ότι το ταξικό υπόβαθρο αυτής της πεζογραφίας στάθηκε ο βασικός λόγος απόρριψής της από τη γενιά του '30 και της καταχώρισής της στην παρακατιανή («ηθογραφία»), ένα χαρακτηρισμό που θα μπορούσε κανείς να τον εκλάβει ως ένα καλλιτεχνικό στιγμιτισμό προφανούς ιδεολογικο-πολιτικής προέλευσης.

Επανερχομαι στον «άδολο μαρξισμό» του Κορδάτου. Εμείς που είμαστε πιο κοντά, χρονολογικά, στο έργο του και το διαβάζαμε ως μια «αριστερή εκδοχή» της ιστορίας του 1821, είχαμε καταλάβει εγκαίρως τις ιστοριογραφικές αδυναμίες του. Την επιλεκτική χρήση των πηγών, την αποκοπή τους από τα συμφραζόμενα, μια συγγραφική βιαιότητα που σε έκανε να αισθάνεσαι ότι το βιβλίο αυτό δεν γράφτηκε για να υπηρετήσει το θέμα του, αλλά για κάποιο άλλο σκοπό, έστω κι αν και εσύ συμφωνούσες με αυτόν. Νομίζω πάντως ότι παρά τις επιφυλάξεις μας δεν μπορούσαμε να το δούμε τότε σαν αυτό που πράγματι ήταν, δηλαδή ένα βιβλίο-σταθμό στην ιστορία της μαρξιστικής σκέψης στην Ελλάδα. Το βλέπαμε και το διαβάζαμε ως ένα βιβλίο μαρξιστικής ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης.

Αλλά προσοχή. Αυτά στη δεκαετία του 1950. Για την προηγούμενη φάση 1924-1950, έχω να σας αναφέρω κάποιες έγκυρες πληροφορίες και να υποδείξω και ένα κενό που μπορεί να αποτελέσει και χρήσιμο ερέθισμα για ένα άλλο μελέτημα. Οι πληροφορίες προέρχονται από τον Κυριάκο Σιμόπουλο, που συνάντησα για μία μόνο φορά στη ζωή μου, το 1967 ή 1968, στο Παρίσι, πριν γίνει «ιστορικός». Μας είχε πει τότε ότι αυτός και οι φίλοι του είχαν γίνει κομμουνιστές στον Μεσοπόλεμο με βασικό ερέθισμα και βοήθημα την Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 του Κορδάτου. Αυτή η πληροφορία είχε μια ξεχωριστή σημασία για μένα, ήταν ένας ισχυρός προβολέας που φώτιζε αυτό το «ιδιότροπο» έργο. Το κενό. Θα ήθελα να γνωρίζαμε τί έγινε στον χώρο της ευρύτερης Αριστεράς μετά την επικράτηση της Ζαχαριαδικής ομάδας στο κόμμα, ως προς τις τύχες του βιβλίου αυτού. Την αντιπαράθεση Κορδάτου-Ζέβγου την έχει ήδη αναδειξεί ο Φίλιππος Ηλιού, και σίγουρα το 1821 του Κορδάτου δεν θα έβγαινε αλώβητο από μια τέτοια αντιπαράθεση. Εννοώ δηλαδή αντιδράσεις ή αλλαγή στάσης, τόσο στο επίπεδο των αναγνωστών όσο και σε εκείνο της πρόσληψης του έργου γενικότερα.

Τούτων λεχθέντων φθάνουμε στη νέα εποχή: ρωσική επανάσταση που γρήγορα μετεξελίσσεται σε σοβιετική, Λένιν στη σοβιετική πια Ρωσία, και σε λίγο Ιωσήφ Στάλιν. Κρίση ανάπτυξης και εσωκομματικές συγκρούσεις στο ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Δεν είμαι μελετητής του φαινομένου, δεν έχω διαμορφωμένη άποψη. Εκτός από την ακόλουθη. Αυτή τη φορά, ο αυθεντικός μαρξισμός των ιδρυτών καλείται να συμβιώσει με ένα νέο στοιχείο, που το ε γνώριζε ασφαλώς ο ίδιος, και μάλιστα εκ γενετής, αλλά το ε γνώριζε εκ του μακρόθεν. Το νέο στοιχείο ήταν βέβαια η πολιτική. Πάνω στην εξάισια μουσική της επανάστασης, ένας δυσάρεστος θόρυβος εγκαθίσταται, η πολιτική, που αρχίζει και επιβάλλει τους δικούς της όρους, ή καλύτερα, τους δικούς της περιορισμούς. Οι στοχεύσεις του παγκόσμιου κινήματος, η Γ' Διεθνής, το βαλκανικό τμήμα της, τα κρατικά συμφέροντα της πρώτης σοσιαλιστικής χώρας, οι πολιτικοί συσχετισμοί στη δική μας χώρα κ.λπ. δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο αναφοράς, που για την παρούσα ανάλυση να το αποκαλέσει κανείς «σταλινικό», αποτελεί ακραία απλοστέωση και ταυτόχρονα μια απαραίτητη περιγραφική ανάγκη.

Η πολιτική λοιπόν και ό,τι θα λέγαμε «εξαναγκασμοί της πράξης» είναι οι νέες συνθήκες μέσα στις οποίες θα παραχθούν νέες ιδέες για το 1821. Δεν είμαι σε θέση αυτή τη στιγμή να παρακολουθήσω την άμεση αλλά και την έμμεση ιστοριογραφική παραγωγή, ή τις χαμηλόφωνες συζητήσεις στο χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς στη δεκαετία 1930, και ιδιαίτερα μετά το 1933. Πάντως το 1939, κατά ρητή μαρτυρία του, και αδιάψευστο τεκμήριο τη δημοσίευση τμήματος του έργου στη Φιλολογική Καθημερινή, ο

Γιώργος Λαμπρινός αρχίζει τη συγγραφή των *Μορφών του εικοσιένα*. Το έργο αυτό νομίζω ότι σηματοδοτεί τη δεύτερη εποχή που, χονδρικά, θα λέγαμε πως φθάνει ως το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και ιδιαιτέρως ως το 20^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης.

Το έργο του Λαμπρινού, ο οποίος –ας το θυμίσουμε εδώ– ήταν πια ένα αναγνωρίσιμο κομματικό στέλεχος, δημοσιεύτηκε σε επαρκώς αναπτυγμένη μορφή το 1942 («Αετός» και επανέκδοση) και σε ολοκληρωμένη και τελειωτική μορφή το 1945 («Ρήγας»). Είχα την ευκαιρία σε άλλη περίπτωση να χαρακτηρίσω το έργο αυτό, μεταφορικά βέβαια, ως το εγχειρίδιο του καλού εαμικού αγωνιστή. Δεν ανακίρω τον χαρακτηρισμό αυτό, αλλά θέλω να προσθέσω ότι αυτό ισχύει κυρίως για τη στιγμή της ολοκληρωμένης έκδοσης (1942), ενώ για τον χρόνο συγγραφής θα ήθελα να προσθέσω μια συμπληρωματική προσέγγιση. Το 1939 το βιβλίο γράφεται μέσα στο κλίμα του πρώτου ιστορικού συμβιβασμού που υπαινίχθηκε ήδη. Χωρίς να εγκαταλείπεται βέβαια η ταξική ανάλυση, η αστική τάξη ούτε αναγορεύεται σε πρωτοπόρα τάξη για την εποχή της, όπως στην περίπτωση Σκληρού-Κορδάτου, ούτε αποδοκιμάζεται ως ανίκανη πια να επιτελέσει ή να ολοκληρώσει το ιστορικό της έργο που έμεινε ανολοκλήρωτο, όπως συμβαίνει γενικότερα στην περίπτωση του ώριμου Γ. Κορδάτου. Η επιλογή της αφήγησης μέσω βιογραφιών, σίγουρα όχι και τόσο αθώα, βοηθάει στην αποτροπή θεωρητικών κατασκευών, εννοώ δεσμευτικών πλαισίων για μια ρευστή ακόμη ιδεολογική πλατφόρμα. Αντίθετα όμως, κάνει τώρα την εισδοχή του («ο λαός»), όχι πως ήταν απών στις προηγούμενες αναλύσεις, αλλά με έναν τρόπο που εκφεύγει κάπως των ορίων της ταξικής ανάλυσης όπως την κατανοούσαν οι άμεσοι επίγονοι του Κομμουνιστικού μανιφέστου.

Την ίδια ώρα που έβγαίνει το βιβλίο του Γ. Λαμπρινού στην κατοχική Αθήνα, στην Αχροναυπλία, ένας άλλος κομμουνιστής ηγέτης, ο Γιάννης Ζέβγος, έγραφε τη δική του *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*, με κύριο άξονα βέβαια το 1821 και τα συμφραζόμενά του (το πρώτο μέρος). Αυτό το πρώτο μέρος άλλωστε κυκλοφόρησε στο Βουνό, έκδοση της εφημερίδος *Κόκκινη Σημαία* της Θεσσαλίας το καλοκαίρι του 1944, και στην Αθήνα το 1945 από τα «Νέα Βιβλία». Πέρα από το εθνοπατριωτικό πνεύμα που αυτονόητα διαπερνά ένα βιβλίο για το 1821 που τυπώνεται το 1944, στο Βουνό, είναι εμφανή τα ίχνη πολιτικών ιδεών και ζυμώσεων του κομματικού χώρου του ΚΚΕ της δεκαετίας 1930, όπου ο αυτοκράτωρ Λαός αναδεικνύεται σε κινητήρια δύναμη της ιστορίας. Αυτός, με τους δικούς του αγώνες, θα ολοκληρώσει το έργο που δεν μπόρεσε, και δεν επιθυμούσε, να επιτελέσει η «τάξη των αστών». Ολοκληρώνω την παρατήρησή μου για τα δύο αυτά βασικά έργα. Ο λαός, ως αναλυτική κατηγορία, έχει υποκαταστήσει την έννοια της τάξης, χωρίς αυτό να σημαίνει, όπως το υπαινίχθηκε κιόλας,

εγκατάλειψη του βασικού θεωρητικού οπλοστασίου του μαρξιστικού-κομμουνιστικού λόγου. Η περίοδος αυτή που την ονομάσαμε «δεύτερη περίοδος» χονδρικά θα λέγαμε ότι φθάνει ως το 206 Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης για το διεθνές περιβάλλον, και για την εσωτερική ελληνική πραγματικότητα σηματοδοτείται από την έκδοση στην Ελλάδα («Θεμέλιο» 1959) της *Επανάστασης του εικοσιένα του Λεωνίδα Στρίγκου*, η οποία αποτελεί ανατύπωση από τις κομματικές εκδόσεις της υπερορίας του ίδιου έτους. Όπως δηλώνει ο ίδιος ο συγγραφέας, πρόκειται για μαθήματα ιστορίας που έκανε σε σχολή στελεχών του ΚΚΕ σε κάποια χώρα του εξωτερικού στα χρόνια 1953-54, και θα ήταν ενδιαφέρον να μαθαίναμε τις διαδικασίες συγγραφής αυτού του βιβλίου και τις συζητήσεις που σίγουρα θα έγιναν στα ηγετικά στρώματα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Το βιβλίο αυτό εκφράζει έναν ανώτερο βαθμό ωριμότητας των κομματικών απόψεων και μια επιστροφή σε πρωτογενείς ταξικές αναλύσεις, είναι όμως ταυτοχρόνως λιγότερο αιχμηρό, λιγότερο μαχητικό, έχει κάτι από τον ειρηνικό δρόμο περάσματος στον σοσιαλισμό με τον οποίο διαπαιδαγωγήθηκε η σύγχρονη ελληνική Αριστερά.

Ως φιλόλογος που θέλω να είμαι, δεν μπορώ να παραλείψω δύο ονόματα σ' αυτή τη συζήτηση τα οποία σίγουρα δεν ανήκουν στις κατηγορίες που στην αρχή, συνειδητά, άφησα έξω από την εξέτασή μου: Γ. Βαλέτας και Τάσος Βουρνάς. Ισχυρές πνευματικές προσωπικότητες και οι δυο, είχαν μια όχι αμελητέα συμβολή στην ανάπτυξη των νεοελληνικών σπουδών, παρά τα τραύματα που άφησε στη δουλειά τους το βαρύ μετεμφυλιακό κλίμα και ένας βιοποριστικός επαγγελματισμός. Ο πρώτος με το *Προδομένο εικοσιένα* και ο δεύτερος με τη *Σύντομη ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* θα μπορούσαν να έχουν μια θέση σ' αυτή την προσέγγιση. Δεν την έχουν όμως γιατί και οι δύο βρίσκονται στην τροχιά της επίσημης γραμμής – ο Γ. Βαλέτας του Γιάννη Ζέβγου και ο Τάσος Βουρνάς του Λεωνίδα Στρίγκου – και γιατί ούτε ο ένας ούτε ο άλλος είχαν ποτέ συμμετοχή σε ανώτατα καθοδηγητικά όργανα και ως εκ τούτου δεν είχαν και τις ανάλογες δεσμεύσεις. Η κομμουνιστική ιστοριογραφία έχει νόημα, από την άποψη της παρούσας προσέγγισης, μόνον σαν επίσημη άποψη και όχι ως επιστημονική παραγωγή ή εκλαΐκευση.

Η πολιτική, βλέπετε, δεν θέλει να ξεκολλήσει με τίποτα από τη δουλειά μας.

Vassilis Panayotopoulos

LA RÉVOLUTION NATIONALE DANS L'HISTORIOGRAPHIE DE LA GAUCHE GRECQUE

(RÉSUMÉ)

Nous entreprenons ici de retracer le cheminement historique et les fonctions politiques des interprétations de la Révolution Grecque par l'historiographie de Gauche. En effet, l'histoire de la Révolution a occupé une place majeure au sein des préoccupations théoriques des intellectuels de Gauche. Chargée de sens, la Révolution Grecque est appréhendée comme un champ de lutte où on reconnaîtra aussi bien le rôle progressiste de la classe bourgeoise naissante que les prémices de la Révolution sociale à venir. C'est ainsi qu'à côté de l'historicisme national de l'historiographie "bourgeoise", se développera une forme spécifique d'historicisme de Gauche. La période 1907-1924 est marquée par les premières approches marxistes de la Révolution de 1821. Sous les plumes des intellectuels marxistes Georges Skliros et Yannis Kordatos, le matérialisme historique tel qu'il est représenté dans le *Manifeste Communiste* et une littérature marxiste de base seront "appliqués" à la Révolution nationale perçue comme stade préalable à la Révolution socialiste. De là et jusqu'au XXème Congrès du PCUS, sous les contraintes de l'action politique et de l'engagement internationaliste du PC grec, cette "thèse" favorisant l'apport de la classe bourgeoise naissante sera abandonnée au profit du "facteur populaire" comme force motrice de la lutte nationale. De cadres éminents du PC grec comme Georges Lambrinos et Yannis Zeugos exprimeront cette nouvelle interprétation de la Révolution de 1821. La lecture qui s'imposera dans la période suivante, exprimée par Léonidas Strigos, cadre supérieur du PC grec lui aussi, sera marquée par le retour à une analyse de classe plus marquée, conçue néanmoins dans les conditions idéologiques imposées par la stratégie ambiante du passage pacifique au socialisme.